

Van overhoekjes naar bakens

PLEIDOOI VOOR EEN BETEKENISVOL EN TOEGANKELIJK CULTUURLANDSCHAP

Met het verschijnen van het boek *Op zoek naar de horizon* heeft Henny Groenendijk het oostelijke deel van Groningen op de internationale archeologische kaart gezet. Het onderzoek heeft evenwel nog een andere verdienste. Het vlakke herontgonnen veenkoloniale landschap heeft een nieuwe betekenis gekregen, die is ontleend aan het bodemarchief dat nu voor het grootste deel is omgewoeld en deels weer is togedekt door de nieuwe bouwvoor. Het landschap van de Herinrichting heeft een nieuwe horizon gekregen, een horizon die onze verbeelding met vele duizenden jaren heeft verlegd. Door het onderzoek van Groenendijk kijken we nu met andere ogen naar het nieuwe veenkoloniale landschap.

Restant van een bosje in het open veld nabij Gieten

Hans Elerie
foto's Erik Bosma

Er is nog een kwaliteit die de studie doet uitstijgen boven het modale. Groenendijk ziet het landschap als een totaliteit waarin verschillende disciplines hun werkterrein hebben gevonden. Zijn voorkeur lijkt uit te gaan naar de grensgebieden tussen de disciplines. Hier ontpopt hij zich als een generalist, een menstype dat heden ten dage schaars is geworden. Vanuit dit generalisme is Groenendijk zeer betrokken bij het behoud van het cultuurhistorische landschap dat veel verder gaat dan het conserveren van archeologische objecten.

Enige jaren geleden vond hij dat er een oplossing moest komen voor het veiligstellen van zogenoemde overhoekjes, die op het eerste gezicht geen betekenis hebben maar wel zeer bepalend zijn voor de verschijningsvorm en de identiteit van het landschap. U kent ze wel: drie verdwaalde knotlindes in een open kleilandschap, een werving van een oude huisterp of een verloren restant van een voormalig dijktracé. Er zou volgens Groenendijk een instantie moeten komen die zich bekommert om de teloorgang van deze vaak vogelvrije elementen in het agrarische productielandschap.

HET LEESBARE LANDSCHAP

Begin jaren negentig was iedereen nog in de ban van de 'Ecologische Hoofdstructuur' en 'Natuurdoeltypen'. In deze euforie over een maakbare natuur diende het cultuurhistorische landschap in het gunstigste geval als een omlijsting. Inmiddels is duidelijk sprake van een kentering. Steeds luider klinkt de roep om ook in de zogenoemde 'witte gebieden', waar landbouw de scepter zwaait, een integraal landschapsbeleid te voeren. Waardevolle cultuurlandschappen beperken zich immers niet tot de gebuureurcratiseerde EHS- en WCL-gebieden. In het voorlaatste jaarverslag pleit de Rijksplanologische Dienst voor onderzoek naar nieuwe strategieën voor het veiligstellen van een divers historisch ruimtearchief. Het behoeft geen betoog dat juist in het Noorden deze diversiteit en vooral ook de samenhang tussen dorp en landschap nog volop aanwezig is. In de witte gebieden is de 'leesbaarheid' van het cultuurhistorische landschap overeind gebleven.

Al deze kwaliteiten rechtvaardigen een consequent en duurzaam beleid voor het behoud van het landschappelijke erfgoed. Toch zet ik vraagtekens bij de werking een klassiek conserveringsbeleid. Het is niet voldoende om cultuurlandschappelijke elementen en objecten te inventariseren, te karteren en deze vervolgens een wettelijke status te geven. Ook in onze verstedelijkte en gemoderniseerde plattelandssamenleving is de druk op de ruimte zo groot geworden dat 'overhoekjes' ongemerkt verdwijnen in

het dynamische gebruiklandschap. Dit is niet alleen een frustratie van Henny Groenendijk, maar van veel archeologen en historisch geografen die de 'leesbaarheid' van ons landschappelijke erfgoed in de afgelopen decennia snel hebben zien vervagen.

HECHTING, OORSPRONKELIJKHEID EN RUIMTE

Een kansrijke behoudspolitiek moet worden ingebed in de maatschappelijke verhoudingen en aansluiten bij de ontwikkelingen van een streek. Het Hogeland en aanverwante kleistreken behoren tot de oudste bewoonde cultuurlandschappen van ons land. Het wierden- en dijkenlandschap wordt gekenmerkt door een relatief hoge dichtheid aan cultuurlandschappelijk erfgoed. We vinden hier een keur aan voormalige klooster- en borgplaatsen, woonterpen, oude rivierlopen, dijken en restanten van oude tracés, en dergelijke. Helaas ligt een groot deel van dit erfgoed verscholen in het agrarische productielandschap, buiten bereik en meestal ook buiten het zicht van bewoners en toeristen. In de afgelopen decennia is het historische kleilandschap veranderd in een grootschalig agrarisch productielandschap; oude kerkpaden en landbouwpaden zijn onder geploegd, terwijl overhoekjes bij het land zijn getrokken. Weliswaar is dit verlies voor een deel gecompenseerd door de aanleg van toeristische fietspaden, maar dat neemt niet weg dat de meeste dorpen als geïsoleerde woonenclaves in een mono-functioneel landschap zijn komen te liggen.

Zo was de toegankelijkheid van het buitengebied van Westeremden vóór de schaalvergroting en de ruilverkaveling in alle windrichtingen gegarandeerd. Het omliggende dorpslandschap was met andere woorden 'bewandelbaar' en in alle seizoenen kon je van een rondwandeling genieten. Voor een stevige wandeling moet je nu naar Drenthe, omdat de doorgaande wegverbindingen verkeersonveilig zijn geworden door de sterk toegenomen automobiliteit.

Zoals veel kleine dorpen op het Hogeland is ook Westeremden sinds de jaren zestig van een agrarische werkgemeenschap veranderd in een vitale forenzengemeenschap. De laatste jaren oefenen de Ommelandse kleistreken steeds meer aantrekkingskracht uit op mensen die op zoek zijn naar hechting, oorspronkelijkheid en ruimte. Dat geldt in het bijzonder voor het Reitdiepgebied dat gezegend is met een hoge dichtheid aan cultuurhistorisch erfgoed. Behalve de landbouw is de functie 'wonen' een belangrijke drager geworden van de leefbaarheid. De toekomst van de Groninger en Friese kleigebieden is aldus gebaat bij investeringen in de directe woonomgeving die inspelen op de veelal verborgen kwaliteiten van dorpsgebied; dus geen aanleg van

Huisterp bij Adorp

gebiedsvreemde dorpsbosjes, maar ontsluiting van de cultuurhistorische ruimte die het landschap opnieuw betekenis geeft en die recreëren rond eigen dorp weer tot een beleving maakt.

AGRARISCH CULTUURBEHEER

Er is evenwel nog een maatschappelijke ontwikkeling die noopt tot een bezinning op een breed gedragen conserveringsbeleid. Op dit moment is het landelijke LTO bezig met het uitwerken van een nieuwe visie op het landschapsbeheer in de witte gebieden, waartoe ook de Gronings/Friese kleistreken behoren. Deze gebieden vallen nu in hoofdzaak buiten elke regeling van agrarisch natuurbeheer. Volgens voorzitter Henk Slijkhuis van de LTO-commissie Grondgebruik en Milieu moet daar verandering in komen. *'Ook in die gebieden genieten mensen van het landschap. Dat moet dan ook financieel worden gewaardeerd'*, aldus Slijkhuis. Overeenkomstig de extra middelen voor de EHS-gebieden denkt hij aan een bedrag van ruim 160 miljoen om landschapsbeheer in de witte gebieden handen en voeten te geven. Via neveninkomsten uit het landschapsbeheer moet het dan volgens hem mogelijk zijn om maximaal twintig procent van het inkomen aan te vullen.

De ambities van LTO voor de witte gebieden zijn volgens mij alleen haalbaar wanneer het sectorale begrip 'natuurbeheer' wordt verbreed tot 'landschapsbeheer', waarin ook cultuurhistorie en recreatief medegebruik een plaats krijgen; met andere woorden: toegankelijkheid van het agrarische productielandschap en 'agrarisch cultuurbeheer' moeten beloofd worden op een wijze die substantieel bijdraagt aan het boereninkomen. Pas dan kan in onze kleistreken het noodzakelijke draagvlak worden ontwikkeld voor een offensief conserveringsbeleid.

BAKENS IN HET LANDSCHAP

Kunnen de gesignaleerde oplossingsrichtingen geïmplementeerd worden in een progressief conserveringsbeleid? Met 'progressief' bedoel ik niet een beleid dat uitsluitend gericht is op puur behoud, maar dat ook vernieuwing, ontwikkeling en revitalisering beoogt. Daartoe behoren onder andere de aanleg van een cultuurhistorische infrastructuur, maar ook de herontginning van 'verborgen' en deels verdwenen cultuurhistorische plekken. Hierbij kan gedacht worden aan herstel en aanleg van verdwenen dijktracés en kerkpaden, maar ook aan het opnieuw uitgraven en aankleden van oude stinse- en borgplaatsen. De aankoop en ontwikkeling kan gefinancierd worden door de inzet van

groenfondsen, het creatief aanwenden van beheersvergoedingen en het beperkt toestaan van bouwbestemmingen. Bij dit laatste geldt de restrictie dat de nieuw te realiseren bebouwing moet bijdragen aan de versterking van de landschappelijke identiteit en een meerwaarde dient toe te voegen aan de betekenisvolle plek.

Het is zinvol om op experimentele basis voor een beperkt gebied een landschappelijk inrichtingsplan uit te werken dat op methodiek en haalbaarheid kan worden getoetst. Bij de inventarisatie kan worden aangesloten bij de methodiek die door het IKC Wageningen en de TU Delft is ontwikkeld en waarvan onlangs de eerste resultaten zijn gepubliceerd in het verslag van het zevende Keuningcongres. Op basis van inventarisaties kan een landschapsotentiekaart worden uitgewerkt die vervolgens wordt getoetst aan de weerbarstige praktijk. In deze fase is de inzet van de Dienst Landelijk Gebied noodzakelijk en kan de landinrichting 'nieuwe stijl' in praktijk gebracht worden. Deze doorgewinterde instantie heeft in het verleden immers veel ervaring opgedaan met grondverwerving en grondruil. Bovendien dient zich dan de mogelijkheid aan om de herinrichting te combineren met een verbetering van de lokaal gewenste productieomstandigheden. Een en ander vereist een intensief overleg met grondeigenaren, waterschappen en dorpsverenigingen.

Gezien het integrale karakter is het noodzakelijk om het project Cultuurhistorische Ontsluiting op te zetten en te coördineren vanuit een aparte stichting, die vooraan ook verantwoordelijk is voor het aankoopbeleid en het rentmeesterschap. Een eerste opgave bestaat uit het vinden van voldoende bestuurlijk draagvlak voor het opzetten van een regionaal experiment. De tweede, minstens zo belangrijke, opgave ligt in het vinden van een duurzame financieringsbron voor een accuraat aankoopbeleid. De groene beleggingsfondsen bieden hiervoor goede mogelijkheden. Het gaat hier niet om grootschalige natuurontwikkeling in de landelijke periferie maar om een aansprekende cultuurontwikkeling in de directe leefomgeving, waar burger én landman hun voordeel mee kunnen doen. Een vakkundig landschapsplan zal de cultuurhistorische structuren en elementen mede moeten vormgeven en inpassen. In het krachtige en ruimtelijke klei-landschap vereist dit een existentiële en bescheiden ontwerphouding. Als alles mee zit worden de overhoekjes van Henny Groenendijk straks bakens in een betekenisvol en toegankelijk cultuurlandschap.

Reitdiepdal bij Allersborg

